

УДК: 81:811.512.154

*Кубанычбекова Б. К., аспирант, fotobaktygul@gmail.com,
С. Нааматов ат. НМУ, Кыргызстан*

БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДА УЛУТТУК ТИЛДИН ОРДУ, ИНТЕГРАЦИЯЛЫК БААЛУУЛУКТАР ТИЛ МАСЕЛЕСИНДЕ

Кыргыз эли көп улуттуу эл. Окутуу маселеси да элдин социалдык, этностук, экономикалык абалы менен байланышта каралат. Учурда Кыргыз Республикасынын территориясында көп тилдүү билим берүү, ар түрдүү маданияттагы түшүк менен тарбия берүү маселелери да алдыга озуп чугууда. Бирок, ошол эле учурда Кыргыз Республиканын мамлекеттик кызыкчылыгын көздөгөн кыргыз тилин, кыргыз адабиятын окутуунун маселери да четте калбай олуттуу түрдө изилдөөгө алынып келе жатат. Ааламдашуу шартында кыргыз тилинин абалы, билим берүүдөгү орду, XXI кылымдын компетенттүүлүктөрү жана аларды баалоодо мамлекеттик кызыкчылык, мамлекеттик тилдин маселелери тууралуу статистикалык жана практикалык көз караштар менен белгиленип, аны чечүүгө болгон алгылыктуу иш –аракеттер. Бул макалада учурдагы улуттук тил, тилге болгон мамиленин солгундашы, учур маелеси башка тилге болгон муктаждык, заман талабына шайкеш келген тилди өздөштүрүүдө жаштарга жана жаш кесипкөй адистерге мамлекет тарабынан колдоо керектиги тууралуу маселер каралды.

Өзөктүү сөздөр: интеграция, этностук код, экономиканын тили, инновациялык технологиялар, этникалык тил.

*Кубанычбекова Б.К., аспирант, fotobaktyguk@gmail.com
НГУ им. С. Нааматова, Кыргызстан*

МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ, ИНТЕГРИРОВАННЫЕ ЦЕННОСТИ В ЯЗЫКЕ

Кыргызский народ – многонациональная нация. Он рассматривается в связи с социалистическим, этническим и экономическим климатом людей с образовательной массой. На данный момент решаются вопросы полиязычного образования, художественной культуры и образования на территории Кыргызской Республики и продвигаются вперед. Однако в то же время преподавание кыргызского языка и кыргызской литературы, что отвечает государственным интересам Кыргызской Республики, не является исключением и ведет к серьезным исследованиям. Состояние кыргызского языка в условиях глобализации, его место в образовании, компетенции XXI века и заинтересованность государства в их оценке, статистический и практический взгляд на вопросы государственного языка. Положительные действия по ее устранению. В данной статье рассматривается современный национальный язык и отношение к языку. Потребность в другом языке в сложившейся ситуации, отвечающей требованиям времени. Государство для молодежи и молодых специалистов в изучение национального языка. Вопросы необходимости поддержки со стороны государство.

Ключевые слова: интеграция, этнический код, язык экономики, инновации. технологии, национальный язык.

*Kubanychbekova B.K Post-graduate student of Naryn State University named after
Satybaldy Naamatov NMU, fotobaktyguk@gmail.com*

THE PLACE OF THE NATIONAL LANGUAGE IN THE EDUCATION SYSTEM, INTEGRATED MEANINGS IN THE LANGUAGE

The Kyrgyz people are a multi-ethnic nation. It is considered in connection with the socialist, ethnic, and economic climate of the people with the educational mass. At the moment, issues of

multilingual education, artistic culture and education in the territory of the Kyrgyz Republic and moving forward. However, at the same time, the teaching of the Kyrgyz language and Kyrgyz literature, which is in the state interest of the Kyrgyz Republic, is not an exception and is leading to serious research. The state of the Kyrgyz language in the context of globalization, its place in education, competencies of the 21st century and the interest of the state in their assessment, a statistical and practical view on the issues of the state language. positive steps to address it. This article discusses the modern national language and attitudes towards the language. The need for another language in the current situation that meets the requirements of the time. State for youth and young professionals in the study of the national language. Issues of the need for support from the state.

Key words: *integration, ethnic code, economic language, innovations, technology, national language.*

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып, билим берүү жаатында башта калыптанып калган системаны учур шартына, заман талабына, дүйнөлүк интергацияга жараша жаңылоолор менен кайрадан ишеп чыгуу, заман агымына шайкеш келтирүү каралып, улам жаңыланып, улам талкуулар менен толукталып келе жатат. Ошол эле учурда чечилбей, улам каралып, талкуудан-талкууга өтүп, улам өзгөрүүнү талап кылган маселелер да арбын.

Кыргыз эли – көп улуттуу эл. Окутуу маселеси да элдин социалдык, этностук, эконимикалык абалы менен байланышта каралат. Учурда Кыргыз Республикасынын территориясында көп тилдүү билим берүү, тарбия берүү маселелери да алдыга озуп чыгууда. Бирок ошол эле учурда Кыргыз Республиканын мамлекеттик кызыкчылыгын көздөгөн кыргыз тилин, кыргыз адабиятын окутуунун маселелери да четте калбай, олуттуу түрдө изилдөөгө алынып келе жатат. Мамлекеттүүлүктүн башатында жаш муундарга мамлекеттин тилин, адабиятын, маданиятын таанытуу негиз болуп берет. Бул мамлекеттик тилди окутуунун ар кандай жолдору менен ыкмаларын, жаңы стандарттарын, кошумча сааттарын талап кылат.

Кыргыз тили мамлекеттик статус алган 1989-жылдан тарта окутуу орус, өзбек, тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу иши колго алынып, кыргыз тили үйрөтүлүп келет. Бул кыргыз тили аркылуу кыргыз адабияты, кыргыз маданиятын таанытууга жол ачат. Бирок окуучулардын кыргыз тилинде сүйлөшүү деңгээли учурдун талабына ылайык келбейт [2: 3].

Экономикалык жагдай, учурдагы глобалдашуу, миграция маселелери, мыйзам – булардын баары тилге байланган. Жаштарга татыктуу билим берүүдө дүйнөлүк алкактагы чет тили кандай керек болсо, жаштарга өз эне тилин, жашап жаткан өлкө тилин ошончолук деңгээлде берүү маселесине басым жасагым келет. Бул көйгөй бир гана билим берүү мекемесинин түйшүгү эмес, бул бүтүндөй мамлекеттин, коомдун өлкө алдында аткара турган милдети катары карылышы зарыл. Ар бирибиз, башкаруу системасы болобу, мекеме-ишкана болобу, ар бир үй-бүлө, инсан тил маселесинде жоопкерчиликти сезе билиши керек. Кыргыз Республикасынын аймагында жашап жаткан жарандардын ар бирине кайрыла турган болсок, алардын саны жана күнүмдүк турмушта байланыш катары колдоно турган куралы – тил, тил – мамлекеттин байлыгы. Бир бүтүн өлкө катары тил маселеси бардык мыйзамдарда эркин, бирдей каралышы керек экендигин көрсөтүп турат. Бирок ошол эле учурда тилге карата атайын мамиле, мамлекеттин кызыкчылыгын кошо камтуу керектигин айгинелейт. Демек, мындай жагдайда тил маселесинде ийкемдүү иш-аракеттер аткарылышы керек экендигин шарттап турат.

Кыргызстандын аймагында расмий макамга ээ болгон орус тили менен катар англис тили жана бир канча чыгыш тилдерин үйрөнүүгө болгон атаандаштык бар

экендиги баарыбызга белгилүү. Башка тилди үйрөнүүгө болгон муктаждык экономикалык, социалдык жагдайларга барып такалат. Тил үйрөнүп жаткан жаштар көбүнчө ошол тилдин кызматын ал тилдин мекенине барганда көрө тургандыгын белгилешет. Демек, жаштардын максаты өлкө чегинен тышкары чыгуу экендигин байкоого болот.

Билим берүү мекемелери билим берүүдө мамлекет тарабынан коюлган стандарттарга таянып иш алып барышат. Тилекке каршы, мамлекет өз колунда турган мүмкүнчүлүктөн өзү кол жууп калууда. Мамлекеттик тилдин, кыргыз тилинин, кыргыз адабиятынын сааттары кыскарып, алардын ордуна англис тили, орус тили жана дагы чыгыш тилдери орун алып жатат [1: 28]. Кыргыз тили, кыргыз адабияты менен берилген кыргыз маданияты кыскаргандан кыскарып бара жатат. Статистикалык маалыматтарга токтоло турган болсок, күндүзгү билим берүү уюмдарынын санын окутулган тили боюнча бөлүштүрүүнүн акыркы маалыматтарын карап көрөлү [7]:

Көрсөткүчтөрдүн аталышы - 2019- 2020-жж.

Бир тилде окутуучу уюмдардын саны – 1 672 1653, анын ичинде:

Кыргыз – 1 389 1376

Орус – 251 248

Өзбек – 2 926

Тажик – 33;

Эки же андан көп тилде окутулуучу уюмдардын саны – 611 643, анын ичинде:

кыргыз-орус – 453 484

кыргыз-өзбек – 4 548

кыргыз-тажик – 22

өзбек-орус – 5 056

өзбек-тажик – 1

орус-тажик – 1

кыргыз-өзбек-орус – 5 650

орус-өзбек-тажик – 22

кыргыз-орус-өзбек-тажик – 11.

Берилген маалыматтардан көрүнүп тургандай, бир тилдүү мектептердин ичинен кыргыз тилиндеги мектептердин саны жыл аралыгында 19 мектепке кыскаrsa, орус тилдүү мектептер ошол эле аралыкта саны 31 мектепке көп көрсөтүлүп жатат. Бул көрсөткүч – кыргыз тили, кыргыз адабияты, кыргыз маданиятына карата берилген коңгуроо.

Тилге болгон алгачкы муктаждык – улуттук тилди калыптандыруу. Учурда кыргыз тили – улуттук код, этностун гана белгилүү бир мерчемдеги тили катары каралып, экономиканын тили, соода-сатыктын, коммуникациянын тили катары орус тили, заманбап жаңы техниканын тили англис тили болуп калгандыгы калетсиз.

Учурда, айрыкча, жаштар заманбап жаңы технологияны күндөлүк турмушта көбүрөөк колдонушары айдан-ачык. Жаңы маалыматтык технологиялардын бардыгы чет тилине болгон муктаждыкты жаратат. Экономикалык жактан ирдене албай, жаңы технологиялык каражаттарды өзүбүздө иштеп чыгара албаган биздин мамлекеттин жаштары муктаждыктан улам чет тилин үйрөнүүгө мажбур. Жаңы маалыматтык каражаттарды күн сайын колдонуу менен күн сайын жаңы лексикага, жаңы маданий түшүнүктөргө ээ болууда. Бирок ошол эле учурда окуучулардын кыргыз тилин сүйлөй билүү деңгээли учур талабына жооп бербей тургандыгын белгилейбиз. Мамлекеттик

деңгээлде технологиянын тилин кыргыз тилине которо турган, кыргыз табиятына ылайык бере ала турган атайын топтор жок, азыркы кыргыз коомчулугунда бирин-серин гана жаштар бар.

Алыскы чет жерде жашап жатса дагы, өздөрү кыргызстандык балдар үчүн атайы ИТ (инновациялык технологиялар) курстарын аралыктан уюштуруп, жөнөкөй жалпак тил менен билгендерин үйрөтүп келишет. Бул да болсо – кыргыз жаштарынын билим алууга, кыргыз тилин колдонууга, кыргыз тилинде жаңы маалыматтык технологияны таанууга карай жасап жаткан иш-аракеттери. Бул иш-аракеттер мамлекет тарабынан азын-оолак болсо да кандайдыр бир колдоого алынып, жаштардын билим берүү, тил үйрөтүүдөгү билимдеринин калыптанышына жол көрсөтүп, “кыргыз тилиндеги жаңы инновациялык технологиялардын окутуучусу” сыяктуу жаңы кесип ээлерин тарбиялоо иши колго алынса. Жаштар бүтүн билгендерин колунда бар каражаттар, кыргыз тилиндеги билими менен башка жаштарга өз алдынча үйрөтүү иштерин жүргүзүп келүүдө. Бирок бул жетишсиз. Чет жерде жашап, биздин жаштарга технологияларда иштөөнү үйрөтүүдө, дегеле үйрөтүү, окутуу ишинде тилди туура, нормада колдонуу менен кошо тарбиялык мүнөздөгү билимдерди да кошо беришет. Бул маселе канчалык деңгээлде ишке ашып жатат? Бул жагдайда мамлекет колдоосу зарыл болгон мезгил келип турат.

Экинчиден, мамлекеттик саясат жана экономикалык шарттардагы билим берүү абалы. Билим берүү системасында окутуунун жаңы формалары бизге канчалык тарап жатканы менен, батыштан эки-үч кылым мурда дүйнөгө тараган класс-сабак формасы орун-очогун башкаларга бошотпой келе жатат, демек, кылымдар сынаган ыкма дале көпкө барарын окумуштуу-методисттер белгилеп отурат. Бала биринчи класстан он бирди бүткөнчө он миңден ашык сабакка катышат экен, ошол он миңден ашык кырк беш мүнөттүк сабактын канчасы натыйжалуу болуп жатат да, канчасы жөн эле убакыт коротууга айланууда? [2: 23]

Азыркы орус педагогикасында сабакты типтештирүү боюнча бирдиктүү пикир жок, алардын айрымдарын карап көрөлү:

Биринчи типтештирүү (В. А. Онищук):

- жаңы билимдерди өздөштүрүү сабагы;
- билгичтикти, көндүмдөрдү өздөштүрүү сабагы;
- билимдерди жалпылоо жана системалаштыруу сабагы;
- билимди, билгичтикти, көндүмдөрдү текшерүү, баалоо жана коррекциялоо сабагы;
- комбинацияланган (бириктирилген, айкалыштырылган, кошоктоштурулган дейбизби)

сабак (ага билимдерди комплекстүү колдонуу кирет).

Экинчи типтештирүү (Н. П. Гузик):

- теманы жалпы талдоо жана аны окуп-үйрөнүүнүн усулу;
- комбинацияланган семинардык сабактар (мында окуу материалы менен жекече иштер аткарылат);
- билимди системалаштыруу жана жалпылоо сабактары (тематикалык зачеттор деп аталган нерселер);
- материалды предметтер аралык жалпылоо сабактары (тематикалык тапшырмаларды коргоо сабактары);
- практикум-сабактар.

Үчүнчү типтештирүү (И. Я. Лернер, М. Н. Скаткин):

- жаңы окуу материалын ачып көрсөтүү жана өздөштүрүү (үйрөнүү) сабагы;

- билимдерди колдонуу жана билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруу сабагы;
- билимдерди, билгичтиктерди чыгармачылык менен колдонуучу проблемалык сабак;
- кайталоолорду жалпылоо жана билимдерди, билгичтиктерди системалаштыруу сабагы;
- ар түрдүү элементтерди айкалыштырган сабактар.

Төртүнчү типтештирүү (В. С. Безрукова):

- мурда өздөштүрүлгөн билимдерди актуалдаштыруу сабактары;
- жаңы билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруу сабактары;
- комбинацияланган сабактар.

Булардан башка да бир топ бөлүштүрүүлөр бар, бирок негизгиси мына ушулардын айланасынан чыгат. Сабактын ушундай типтери анын жүрүшүнүн курамын, формасын аныктайт. Соңку кездерде окутуу ишин уюштуруунун жаңы формалары мектеп практикасына киргизиле баштады, мисалы, сабак-семинар, сабак-зачет, практикум, консультация, дискуссия-сабак, билимдерди коомдук кароого салуу. Ошондой эле аябай модалуу болуп кеткен стандарттуу эмес сабактардын да толгон-токой түрлөрү пайда болду. Аларды Тверь облустук билим берүү департаментинин начальниги, педагогика илимдеринин доктору, профессор Е. М. Муравьев төмөнкүдөй жиктештирет:

- мелдеш-сабактар жана оюндар (эстафета, дуэль, ролдоштурган жана ишкер оюндар, КВН, турнир, конкурс);
- коомдук практикада кеңири колдонулган методдорго негизделген сабактар («мээ чабуулу», дилмаек, сукбат – интервью, шырбаян – репортаж ж. б.);
- пикирлешүүнүн жалпыга маалымдоочу формаларын элестеткен сабактар (пресс-конференция, аукцион, регламенттелген дискуссия, панорама, телекөрсөтүү, «жандуу газета» ж. б.);
- кыялданууга (фантазияга) басым жасалган сабактар (сабак-жомок, сабак-сюприз ж. б.);
- мекемелердин ишмердүүлүгүн тууроого (чагылдырууга) негизделген сабактар (сот, тергөө, патент бюросу, окумуштуулар кеңеши ж. б.);
- интеграциялашкан сабактар;
- окутуунун класстан тышкаркы формаларын пайдаланган сабактар (КВН, «Керемет талаа» («Поле чудес»), «Посиделки», «Счастливый случай», «Умники и умницы» ж. б.);
- өз ара окуп-үйрөнүү сабактары;
- зачет-сабактар ж. б.

Ал эми В. С. Безрукова сабактын төмөнкүдөй түрлөрүн белгилейт: арт-сабак, саякат-сабак, дарс-сабак, кино-сабак, оюн-сабак, сукбат-сабак, сабак-диспут, сабак-өз алдынча иштөө ж. б. [2: 18-21]

Жогоруда көрсөтүлгөн сабактардын кайсынысын гана албайлы, дээрлик баары окуучунун өз алдынча иштөөсүнө багытталгандыгын баамдоого болот. В. А. Онищук, Н. П. Гузик, И. Я. Лернер, М. Н. Скаткин, В. С. Безруковадан айырмаланып, изилдөөчү Е. М. Муравьев окуучунун кошумча сааттар менен, кошумча тапшырмалар менен чыгармачылыкта, жамаатта иштөө принциптерин алдыга алып чыгат, окуучулардын лидерлик жөндөмдөрүн арттыруу менен экономикалык чыгармачылык деп, атайылап кылган иш-аракетинен кандайдыр бир финансылык каражатка ээ болууга үйрөнө алышат. Мектеп, класс ичинде чакан КВН, окутуп-үйрөтүү сыяктуу, чакан драмалык

ийримдерди уюштуруу аркылуу ар түрдүү финансы булагын табуу. Заманбап түшүнүк менен айтканда “стартап”- ишкердүүлүктүн башаты менен алектенүү. Азыр заман талап кылып жаткандай, экономикалык муктаждык кайсы гана тармак болбосун, өз таасирин тийгизбей койбойт. Демек, окуучулар өз иш- аракеттеринин натыйжасында финансылык муктаждыктарын каржылай ала тургандыгын түшүнүү менен, сапаттуу билим алуу менен катар, сапаттуу продукция, иш-аракет жасоо көндүмдөрүн өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

Үчүнчүдөн, этностук тилге болгон муктаждык. Кыргыз Республикасынын аймагында жашап жаткан элдердин басымдуу көпчүлүгү айыл жергесинде орун алган. Айрыкча, алыскы айыл жергесинде кыргыз тили гана коммуникациянын куралы катары каралат. Белгилүү бир аймактарды эске албаганда, башка, бөтөн тилге болгон муктаждык деле жок. Жергиликтүү эл кыргыз тилинде сүйлөшүп, кыргыз тилинде билим алышат. Жаштардын, окуучулардын көп бөлүгү да айыл аймактарында жашашат.

Аймактарда жашап жаткан жергиликтүү жаштар, окуучулар кыргыз тилиндеги маалыматтарга, кыргыз тилиндеги адабиятка, кыргыз тилиндеги түшүнүктөргө муктаж. Учурда жаштар арасында тамаша катары айтылып келе жаткан “айылдык” термини көйгөйгө айланып келе жатат. Эгемендүүлүк алгандан тартып жер-жерлерде билим берүү мекемелеринин, анын ичинде жогорку окуу жайлардын ачылышы менен жаштардын бир тобу ошол аймакта гана билим алып, бир жердеги гана тилдик маданий чөйрөгө калыптанып калышат да, интеграция маселесинде кыйла аксап келет. Мамлекет катары бул иш, бул маселе колго алынып, улуттук, этностук деңгээлде жалпыга маалымдоо каражаттарынан тартып, адабий, маданий жаңы технологияларга чейин кыргыз маданиятына ширелишкен, учур талабына жооп берген муктаждыктарды канааттандырышыбыз керек.

Кыргыз тили – улуттук тил, этностун тили. Улуттун баалуулуктарын арттыруу, маданиятын тереңдетүү, билимин жогорулатуу – кыргыз тилинин маселеси.

Экономикалык байланыштын тили, учурдагы коммуникациянын тили – орус тили. Байланышты жакшыртуу, элдин жашоо-шартын жакшыртууда расмий статуска ээ болгон орус тилин өздөштүрүү керек. Орус тилине болгон муктаждык, кыргыз мектептеринин кыскарышы элдин экономикалык, коммуникациялык абалы менен түшүндүрүлөт.

Жаңы маалымат каражаттарынын тили – англис тили. Жаш муундун чет тилин өздөштүрүүгө умтулуусу, чет жерде билим алуусу чет тилине болгон муктаждыкты жаратты. Ааламдашууда дүйнө элдеринин маданияты, баалуулуктары тил аркылуу интеграцияланууда. Бирок бул маселе улут болуп сакталып, элдин уюткусун сактап калууга өз кедергисин тийгизбей койбойт.

Адабияттар:

1. Муратов А. Ж. Кыргыз адабияты: 5-кл.: Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо / А. Ж. Муратов, Р. А. Асакеева, Б. А. Кыдырбаева. -Бишкек: Билим-компьютер.

2. Рысбаев С. К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. - Бишкек, 2010.

3. Рысбаев С. К. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун деңгээлдик системасы жана ага коюлуучу дидактикалык талаптар: Мектеп мугалимдери усулчулар үчүн окуу куралы. -Бишкек: Аль Салам, 2012.

Интернет-булактар:

4. <https://sputnik.kg/20160923/kyrgyz-til-kunu-1029355858.html>
5. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1439>
6. <https://edu.gov.kg/events/21/>
7. <http://www.stat.kg/ru/statistics/obrazovanie/>